

FOLKLORDA YENİ YÖNTEMLER VE KÖROĞLU*

Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ

Büyük devlet kurmuş olan milletlerin dili yeryüzünde büyük bir Coğrafyada kültürel asimilasyon, ekonomik zaruret veya dağılık gruplar arasında "anlaşma"yı sağlamak gibi sebeplere bağlı olarak, yaygın olarak kullanılmakta, konuşulmaktadır. İngilizce, İspanyolca, Fransızca gibi diller bu kategoridendirler. Türkçede bu diller gibi, belki onlardan daha fazla bir coğrafi genişlikte konuşulmaktadır. Ancak Türkçe'nin konuşulması, ne asimilasyon, ne ekonomik ne de "anlaşma" sağlamaya yönelik sebeplere bağlıdır. Türkçe Orhun'dan Tuna'ya, İdil'den Nil'e uzanan geniş bir coğrafyada "ana dili"dir. Bu geniş coğrafya yüzyıllar boyunca, ayrı devletlerin, ayrı kültürlerin, ayrı dinlerin etki alanlarında kalarak, günümüzde çok renkli ve bu ölçüde çok zengin bir kültürün oluşmasını sağlamıştır. Bu coğrafyada Türkçe konuşanlar, Türk kültürünün yaratıcıları, yaşatıcıları ve geleceğe nakledicileri olarak "gelenek oluşturan" asli unsurlardır. Dolayısıyla kullandıkları dilin ana vatanını taklid eden bir grup olmayıp ana vatanlarında ana dillerini konuşan topluluklardır. Türklerin ve Türkçe'nin diğer dillerden ayrılan bu özelliğini fark eden bir folklor araştırmacısı için, dünyada kullanılan folklor yöntemlerinin-en azından- eksikliği dikkatle sorgulanması gereken bir husustur. Hâl böyle olunca, Türk folklorcusunun Batılı folklorcuların endişelerinden farklı noktalara -ayrı-

ca- eğilmesi zarureti ortaya çıkmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması, teknolojik gelişmelerin hız kazanmasıyla her türlü iletişimin daha kolay yapılabilmesi sonucu ortaya çıkan yeni durum, folklor araştırmalarında yeni yöntemlere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Türk dünyasının ana yurdundan başlayan ve tersine göçlerle sürekli bir sirkülasyona uğrayan bu geniş coğrafyada, aynı gelenek temelinde aynı kültürün az-çok çiçeklenerek yaşadığı bugün açık bir şekilde ve daha kuvvetli delillerle görülmüştür. Türk dünyasına hem ilmi hem de ahlakî sebeplerle "Oryantalizm" in bakış açısından farklı bakmamız gerekmektedir. Çarlık Rusya'sında İliminsky¹ ile başlayan, Sovyet Rusya'da kuvveden fiile geçirilen ve Batılı Türkoğların büyük ekseriyeti tarafından desteklenen "Türkî halklar", "Türkî dile" ve nihayet "ayrı milletler" teorisi, Türk dünyası folklorcusunun iyi anlaması gereken noktaların başında gelmektedir.

Türk dünyasının folklorunu araştıracak olanların yukarıda özetlediğimiz iki hususu iyi değerlendirmesi gerekmektedir. Dolayısıyla -özellikle- yüzyılımızın ikinci yarısından sonra geliştirilen folklor yöntemlerini Türk folkloruna tatbik ederken, hiçbir folklor teorisinin Orhun'dan Tuna'ya, İdil'den, Nil'e gelenek yaratarak yaşayan Türkler hesaba katı-

arak yaratılmadığı unutulmazken, Türkoloji çalışmalarındaki "Oryantalizm" gölgesi görmezlikten gelinmemelidir.

Türk folklorcusunu Türk folklorunu araştırırken dört ırmak adıyla sembolleştirdiğimiz ancak bu ırmakların kaynaklarından çok uzaklarda da yaratılmaya devam ettiğini bildiğimiz Türk kültürünün bir bütün olduğunu benimsemelidir. Bununla birlikte teorik manada kabul ettiğimiz "başlangıçtaki ortak hayat"tan günümüze kadar geçen zamanda coğrafi, siyasi, dini, ekonomik ve benzeri sebeplerle kültürde meydana gelen çeşitlenme gözden uzak tutularak, Türklerin her mânada homojen bir topluluk olduğu hayâline kapılmamalıdır. Hele bugünkü siyasi ve kültürel şartlarda yedi ayrı devlet yirminin üzerinde federe, muhtar, özerk ve benzeri statülerde yazı diline sahip oluşum ve yukarıda çizilen coğrafyada kurulmuş devletlerde "azınlık" statülerinde yaşayan Türk varlığını aynı ortak geçmişi paylaşan, aynı ortak tarihe sahip olan, aynı idealleri taşıyan homojen bir topluluk olarak anlamak, Oryantalizm karşısında bir romantizm olur.

Türk folklorcusu elindeki malzemeyle bütün bu hususları dikkate alarak yaklaşmak zorundadır. Türk dünyasının müşterek destan kahramanlarından biri olan Köroğlu'nun araştırılmasında yukarıda ifade ettiğimiz hassasiyetlere dikkat edilmelidir.

Köroğlu, geniş bir coğrafi mekanda Türkistan'dan Balkanlar'a kadar bir çok Türk boyu ve grubunda bunlara ilaveten Türklerle kültürel ilişki haline olan önceki milletlerde yaşayan bir Türk destan kahramanıdır. Köroğlu, bir destan kahramanı olduğu için, biz halkbilim metodolojisi içerisinde ona tarihte yaşamış

biri olarak bakılmasını ihtiyatla karşılıyoruz. Köroğlu anlatmalarına vücut veren bir tarihî proto-tip olsa bile, yüzlerce yıl içinde, boydan boya, nesilden nesile sözlü gelenek ortamında anlatılarak taşınan Köroğlu'nun yaşatıldığı ortamların ihtiyacı ile şekillenen bir kahramana dönüştüğünü kabul etmek gerekir. Çünkü folklor mahsullerinin yaşaması buna bağlıdır. Halk arasında fonksiyonel olmayan, anlatıldığı coğrafya ile bütünleşmeyen bir folklor ürününün yaşaması, gelişmesi ve gelecek nesillere aktarılması mümkün değildir. Hâl böyle olunca, Türk dünyasında anlatılan Köroğlu destan veya hikâyelerinin az-çok birbirinden farklı yapılarda karşımıza çıkması tabiidir. Bu farklılaşmanın kültürel, siyasi, dini, ekonomik ve coğrafi farklılıklarla daha büyük boyutlara ulaşması ise kaçınılmazdır. Böylece bir yerde "zengininden alıp fakire veren" bir halk kahramanı, öte yanda devlet kurmak gibi yüksek idealler taşıyan bir destan kahramanı bu geniş coğrafyada "Köroğlu" adıyla karşımıza çıkabilmektedir.

Bütün folklor mahsullerinde olduğu gibi destan ve hikâye metinlerini "kahramanın hayat hikâyesi" olarak anlamak son derece tehlikeli bir yaklaşımdır. Metinlerden hayat hikâyelerine dair izler bulunabilir, ancak bunlar asla kahramanın biyografisi değildir. Köroğlu ile ilgili araştırma yapacakların düşebileceği önemli tuzaklardan birisi budur. İkincisi anlatıda geçen yer adlarıdır. Biraz önce de ifade ettiğimiz gibi, folklorik bir metin yaşatıldığı coğrafyaya yerleşmek zorundadır. Bir metnin coğrafyaya yerleşmesi, o metnin o coğrafyada benimseildiğinin belgesidir, o coğrafyada anlatıldığının göstergesidir. Aksine olarak, kahramanın o coğrafyada doğduğu veya

yaşadığı şeklindeki yaklaşımlar da tıpkı biyografi konusunda olduğu gibi folklor ürünlerinin niteliğini kavrayamamaktan kaynaklanmaktadır.

Köroğlu destan ve hikâyelerinin teşekkül yeri ve tarihi meselesi, yüzyılımızın başında yaygın olarak kullanılan "Tarihi-Coğrafi Fin Metodu"nun ortaya attığı "ur-form" arayışının bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. Köroğlu destanının üçyüz-beş yüz hatta bin-iki bin sene öncesine dair bilgiler, metinler bulunsa bile, bunların Köroğlu anlatılarının tarihteki biçimi olmaktan öte bir değer taşımazlar, destanın teşekkülü nokta-i nazarından ... Bir destanın gerçek anlamda teşekkül tarihini ve teşekkül yerini tesbit etmek mümkün değildir. Yapılan bütün tesbitler ulaşılabilecek eski bilgiler veya metinlerdir. Ulaşılmayan dönem, bilinmeyen devirler hakkında söz söylemek ise mümkün değildir. Sözlü gelenekte yaşayan bir ürünün belgelerde belirtilen en eski biçiminin daha eskisinin olmadığını iddia etmekten mahrumuz. Günümüzde yaşayan, bin sene önce de varlığı belgelerle sabit olan bir folklor metaryalinin değersiz ve halkbilimi açısından anlamsız olduğu düşüncesine kapılmamak gerekir. Bir çok analiz, bu bulgulara dayandırılabilir. Herşeyden önce böyle bir tesbit, eldeki metnin bin sene önce de yaşadığının delilidir. İlk biçimi olduğunun göstergesi değildir. Ayrıca, bin sene önceki metin de bugünkü metinden tabiiyle farklı olacaktır. Çünkü bin sene önceki kültürel birikim, sosyol hayat, dinî anlayış vb. unsurlar da bugünkünün aynı değildir.

Her coğrafya, her yüzyıl, her boy, her grup kendi ihtiyaçları, anlayışları ve birikimleri çerçevesinde elindeki metni işlemektedir. Her metnin anlatıldığı or-

tam farklıdır. Farklı ortam farklı metni de beraberinde getirmektedir. Bu farklı metinleri değerlendirirken Tarihi-Coğrafi Fin Metodunun kullanılması, dolaşısıyla en eski metnin aranması, ister istemez Köroğlu destanında da "varyant" tartışmasını beraberinde getirmektedir. Varyant teriminin Türk folklor araştırmalarında kazandığı anlam, asıl metinden az-çok uzaklaşmış, çeşitlenmiş metin demektir. Metindeki biyografiden hareketle Köroğlu'nun Türkmen, Azerî veya Anadolu veya bir başka yerde yaşadığını iddia etmek son derece kolaydır. Çünkü eldeki metinler bir coğrafyaya bağlıdır. Şu halde hangi coğrafya Köroğlu'nun doğduğu yerdir? Birini esas kabul edip, öteki metinleri bu asıl metnin göçlerle taşınmış, bozulmuş biçimi kabul etmek folklorcu yaklaşımı olamaz. Çünkü her coğrafya kendi ihtiyaçlarına göre bir Köroğlu yaratmıştır. Yaratılan bu Köroğlu'nu ise yüzyıllar içerisindeki kültürel değişimler ve anlatan grupların lokal tercihleri şekillendirmiştir. Bu metni yaşatanlar için Bolu kadar, Osmanlı padişahı kadar, Bingöl kadar Köroğlu da gerçektir. Aynı şekilde Sederek kadar, Nahçıvan kadar Köroğlu'da Azerbaycan coğrafyasının malıdır. Teke boyu, Yomut boyu gibi Köroğlu da Türkmen'dir. Bu coğrafyalarda yaşayan hiçbir Köroğlu ötekinin bozulmuş biçimi değildir. Çünkü folkloru yaşatanlar bunu böyle değerlendirmez. Biz folklorcu olarak bu değerlendirmeyi iyi tahlil etmek durumundayız. Her folklor metni anlatıldığı sosyal çevrenin malıdır. Onun benzerlerinin başka yerlerde anlatılıyor olması ve kabul edilen asıl biçiminin çok farklı olması o metni değersiz kılmaz.

Şu halde Köroğlu adına bağlanan ancak birbirinden farklı olan metinleri

değerlendirirken varyant teriminden uzak durmamız gerekmektedir. Bu farklı metinler bütün farklılıklarına rağmen ortak bir çok unsuru da bünyesinde taşımaktadır. Başta Köroğlu adı olmak üzere ... Farklılıkları anlatıldıkları sosyal çevreyi tahlil ederek anlamak, benzerlikleri Türk destan geleneği içinde değerlendirmek gerekir. Bunun için her coğrafyada anlatılan müstakil metinleri "tam ve doğru metin" kabul edip, birinin diğerinin varyantı olduğuna dair geçerliliğini kaybetmiş teorilerden uzak durarak yeni ve bütüncü bir yaklaşım ortaya koymak gerekir. Bunun için de bu metinlerin her birine "eş-metin"² diyebiliriz. Eş-metin terimini kullandığımız zaman, "asıl metin" tartışması da kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Böylece eş-metinler arasındaki benzerliklerle Türk dünyasının müşterekliği teması işlenirken, farklılıkların metinlerin anlatıldığı sosyal çevre ile izah edilmesi mümkün hale gelecektir. Aksine bir yöntem, yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktararak yaşattığı metnin, aslında kendilerine ait olmadığı, başka bir boy tarafından yaratıldığı sonucunu doğuracaktır ki, bu, uygun çalışma ortamını ve Türk dünyasının müşterekliğini zedelemekle kalmayacak, karşı tezlerle beyhude zaman ve emek israfına da sebep olacaktır. kaldı ki bu tarz bir yaklaşım yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bugünkü folklor anlayışlarına da uygun değildir.

Köroğlu üzerine çalışacak araştırmacı öncelikle farklı boy, grup veya coğrafyalarda yaşayan metinlerin her birinin ayrı ayrı bir sosyal çevrenin ürünü olduğunu ve o sosyal çevre için asıl ve vazgeçilmez metin olduğunu kabul etmelidir. Birbirine benzeyen ve benzemeyen bir çok yönü olan bu metinleri iyi-kötü, eski-

yeni, uzun-kısa, şu veya bu boydan derlenmiş olmasını bir avantaj ve dezavantaj olarak değerlendirmeden anlamaya ve analiz etmeye dikkat etmek hem Türk dünyasının müşterekliğinin görülmesini sağlayacak hem de boylar arasında Sovyatlar döneminde gerçekleştirilen "paylaştırma"³ siyasetinin önüne geçilecektir. Bu arada anlatılan her metnin anlatıldığı sosyal çevrenin ürünü olduğu, metin ile çevreyi birlikte tahlil etmenin gerekliliğinin savunulduğu çağdaş folklor yöntemlerinden⁴ yararlanmak da mümkün olabilecektir.

NOTLAR

* Bu yazı, 10-12 Ekim 1997 tarihleri arasında Bolu'da düzenlenen "Uluslararası Bolu Halk Kültürü ve Köroğlu Sempozyumu"nda bildiri olarak sunulmuştur.

1. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA, "Sömürgecilik ve Panislavminizm Işığında Türkistan 1856'dan Günümüze", İstanbul 1997, s. 246.
2. Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ, "Türk Dünyası Folklorunda Yeni Yöntem Arayışları", Milli Folklor, 5, 9, 33(Bahar 1997), s. 3-8.
3. Rus Türkolojisinin "paylaştırma" siyasetine ve derlenen metinlere müdahalesine temas eden Metin Ergun'un fikirlerine 2. dipnottaki yazımızda aynen iştirak etmiştik. Anılan yazıda Ergun'un adı sefhen geçmemiştir. Söz konusu yazı için bkz. Doç. Dr. Metin Ergun, "Mukayeseli Türk Dünyası Folklor Araştırmalarında Karşılaşılabilecek Bazı Problemler", Milli Folklor, 4, 7, 27(Güz 1995), s. 14-16.
4. Dan BEN-AMOS, (Çev. Metin Ekinci), "Şartlar ve Çevre İçinde Folklorun Bir Tanımına Doğru", Milli Folklor 5, 9, 33 (Bahar 1997), s.74-78.